

ІСТОРИЧНІ ВІДМІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТА РОСІЙСЬКОГО МЕНТАЛІТЕТІВ

Анотація. У статті розглядаються історичні, суспільні, психологічні, національні особливості українського та російського народів. Автор розглядає умови та обставини відмінності українсько-російських менталітетів, пояснює чому український народ – інтроверт, а російський – екстраверт. Але ця несхожість тільки доповнює одна одну і служить непоганою базою для продовження дружби між народами.

Ключові слова: індивідуалізм, психологізм, нація, національний характер, громада, община, інтровертність, екстравертність.

Анотация. В статье рассматриваются исторические, общественные, психологические, национальные особенности украинского и российского народов. Автор раскрывает условия и обстоятельства отличия украинско-российских менталитетов, объясняет почему украинский народ по своей сути интроверт, а русский – экстраверт. Однако, эти различия только дополняют одна другую и создают хорошую базу для продолжения дружбы между народами.

Ключевые слова: индивидуализм, психологизм, нация, национальный характер, общество, община, интровертность, экстравертность.

Summary. The article examines historical, social, psychological and national peculiarities of the Ukrainian and Russian nations. The author highlights conditions and circumstances determining the difference between the Ukrainian and Russian mentalities, he also offers explanation of the Ukrainian nation being introvert and the Russian nation being extravert. But this dissimilarity is a reciprocally supplementary element of the basis, constitutive for historically proven friendship between the nations.

Key words: individualization, psychology, nation, national character, community, society, introvert, extravert.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Теперішній час показує, що немає більш актуальнішої проблеми для історії України та її новітньої інтерпретації ніж взаємовідносини та відмінності в світосприйнятті українського та російського народів, їх менталітетів, психіки і т. д.

В радянський період розглядалась єдина історична концепція про братів-близнят, правда перший уявлявся старшим і більш досвідченим (Росія), а другий менший і недостатньо самостійний (Україна). Але такий підхід сьогодні вже застарів. Ми проти протистояння України та Росії, але історії потрібна правда, яка дасть змогу через відмінності краще зрозуміти витоки українського та російського народів, їх відмінності та загальні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі відмінності українського та російського менталітетів поки присвячено не досить багато уваги. Поки невелика кількість наукових праць, які лише фрагментарно пов'язані з нашою проблематикою. Сама постановка цього

питання викликає величезний інтерес в світі взаємодії України та Росії.

Всю наукову і дослідницьку літературу можна умовно поділити на три групи: 1) націоналістична література української діаспори; 2) оригінальна, вітчизняна, авторська; 3) наукова література з пострадянськими традиціями.

Перший напрямок представлений у працях Т.Кузьо [8] та інші. До другої групи відносяться наукові праці Ю.Шаповала [14]. Оригінально розглядав данні проблеми Ф.Курас [11]. Своєрідний підхід мають праці С.Кульчицького [10]. Для третьої групи найбільш характерними є твори Л.Нагорної та її шанувальників.

Слід виділити праці відомих російських дослідників таких як Г.Андрєєва, Р.Євзоров, В.Мироненко, Д.Фурман [1].

Виклад основного матеріалу. Для розуміння поставленої проблеми, треба чітко визначитись, що собою означають в історії та філософії такі поняття, як індивідуальне, психологічне, національне, націоналістичне. Ці питання являються найактуальнішими для сучасних

дослідників.

На думку Гнатенко П.І. [4], індивідуалізм виступає як історичне, соціологічне та етичне вчення, в основі якого лежить визнання абсолютних прав особистості, її свободи і незалежності від суспільства та держави. Тлумачення поняття індивідуалізму в історичній та філософській літературі зараз визначається як принцип поведінки, але з плином часу воно змінювалось.

Вперше поняття індивідуалізму з'являється у давньоіндійській історії та філософії, тому що її центральною проблемою була проблема людини, індивідуальність. Позитивний момент давньоіндійської історії та філософії становило те, що людина, особистість, індивід розглядалися як малий Всесвіт.

В Індії людина як індивід поставала, як складна система, що включає в себе декілька підсистем: мінерало-людина, тварина-людина і людина-людина. Властивості характерні для цих підсистем індивід концентрує в собі властивості підсистем.

Проблема людини, індивіда переміщується в центр давньогрецької історії та філософії починаючи від часів Сократа. Саме з того часу знаменитий принцип Протагора – «людина є міра всіх речей», стає домінуючим у історії та філософії давніх греків. Мета людського життя с точки зору Епікура – це досягнення щастя. Отже, принцип індивідуалізму визначає сутність епікуреїзму і проходить через творчість Епікура [4, с.94].

Г.С.Сковорода, найвидатніший український історик та філософ, як і Епікур, вважав, що мета людського життя – це щасливе життя. Шляхи досягнення людського щастя Епікур і Сковорода, що правда, бачили по-різному.

Принципами християнської моралі визначалося розуміння індивідуалізму в епоху середньовіччя.

Епоха Відродження зробила подальший крок в історичному осмисленні індивідуалізму. В цю епоху, коли відбувався процес становлення буржуазних відносин, індивідуалізм

доповнився такими рисами, як гідність, рівність. У Відродженні надавалося гуманістичне звучання принципів індивідуалізму. Стверджувалася ідея всебічного розквіту індивідуальності, гармонійного її розвитку і розроблялись теорії у теоретичному аспекті.

Розвивали принцип індивідуалізму у подальші історичні епохи такі вчені та мислителі як Бекон, Гоббс, Спіноза, Руссо, Шпенглер, Шопенгауер, Ніцше та інші.

Проблему індивідуалізму, проблему людини поставили в центр своїх учень екзистенціалізм, персоналізм, неотомізм та багато інших течій західної історичної та ментальної думки.

Розглянемо проблему індивідуалізму в контексті українського національного характеру та історико-ментальної теорії сучасної України.

Принцип розуміння українцем спільноти і суспільного ладу ніколи не може базуватись на суворій дисципліні і підпорядкування індивіда загалу. Він з рішучістю відкидає всі форми такого співжиття. Згадаємо принципи побудови Запорізької Сечі та її діяльність і стане всім зрозумілим роль індивідуума, роль особистості в історії та ментальності українського народу [4, с.95].

Теперішній індивідуалізм українського типу бере свій початок на думку І.Мірчука ще в епоху матріархату. Тому, що жодна жінка ніколи не слухає другу, а завжди на будь яке питання життя, має своє особисте, тобто індивідуальне бачення. Саме індивідуалізм українців найбільш пов'язує Україну з Європою і відрізняє її від Росії. В.Янів дотримується аналогічної точки зору. Він вважає, що індивідуалізм є суттєвим фактором самовиявлення українця [15, с.575-576].

Соціально-економічний генезис українців дуже впливає на життя всього суспільства країни. Від нього залежить поширення колективістських чи індивідуалістських орієнтацій відносно власності, стереотипів зрівнялівки, нетерпимості до багатих, готовності чи неготовності відстоювати власну економічну свободу тощо.

Соцекогенез, являє собою «момент

чогось невловного, але значущого, що становить душу нації та її сутність, у якій втілена таємниця національної індивідуальності» [12, с.5].

В даному випадку зачеплена досить складна і не досліджена проблема впливу національного характеру, національної психології на соціально-економічний розвиток українського суспільства. Яскравим прикладом такої взаємодії є Японія, де специфічні риси японського національного характеру були враховані при створенні економічного розвитку країни і привели Японію до її економічних успіхів. Можливе саме із національного характеру українців випливає той болісний процес сучасного реформування в Україні?

Але не треба уявляти Україну, як єдиний регіон. У східноукраїнському регіоні риси національного характеру дійсно формувались під впливом козацтва та Росії, а в західноукраїнському – вплив козацтва був значно меншим, а роль уніатів та католиків значно вище. Не треба перебільшувати і значення козацтва, бо в його видатній історії є і негативні сторінки.

Але все ж таки в процесі соціально-економічної генетики України козацтво займає вагомe місце, в той час як в Росії це саме місце займала община. Община почала формуватись в Росії з 1500 року. Саме община склала примітивні уявлення про зрівняльну справедливість, стала основою патріархального колективізму та замкненості, стала основою пасивності та утриманства і т.д. [4, с.97].

Саме російська община визначала порядок господарювання та побуту і саме вона сформувала вище зазначені риси психологічного характеру росіян.

В Україні дістали поширення не общини, а громади. Завдяки громадам в Україні стали розширюватись серед українців ідеї гуманізму і ідеологія реформації, що справило вплив на формування духовності, культури і як наслідок, рис національного характеру українців. Українські громади за своїм змістом відрізнялись від російських общин, і саме це зумовило відмінності українського національного характеру від

російського.

Соціальне становище індивіда в Росії було безправне, безсиле перед деспотичною владою держави. В російській общині, індивід розчиняється, у нього не формується почуття власника, почуття відповідальності. Навпаки в Україні приватновласницькі тенденції були більш розвинуті, у українців було негативне ставлення до зрівнялівки і до російської колективістської психології. Саме тому український етнос кардинально психологічно відрізнявся від російського [4, с. 98].

Важливим елементом національної психології виступає національна історія та філософія. В національній культурі та психології існує відображення духу народу. Нагадаємо ті філософські тенденції, які були панівними в історії та філософії Заходу. Емпіризм був властивий англійської філософії, раціоналізм – французькій, споглядальність – німецької, прагматизм – американської, а екзистенціальний характер, на думку Гнатенко П.І., притаманний українській історії та філософії [4, с.99].

Незважаючи на психологічні і національні особливості окремих країн, в самій всесвітній історії та філософії все ж таки діють загальні закономірності. Д.Чижевський аргументовано розкрив діалектику загальнолюдського й національного в історії та філософії.

Насамперед Д.Чижевський зупиняється на характеристиці таких понять як людство і нація. Чижевський вважає, що розуміння нації може бути або раціоналістичним або романтичним. Раціоналістичний аналіз ґрунтується на принципах розуму і передбачає логічно аргументований підхід. Сенс в житті має лише те, що можна зрозуміти та обґрунтувати за допомогою розуму [13, с.11-12].

Національні особливості раціоналісти визнають в деякій мірі обмеженими і вважають цю обмеженість необхідним етапом людської історії [4, с. 99]. Романтичний (ірраціональний) погляд на націю ми бачимо в історичній та соціально-філософській доктрині

українського націоналізму.

Серед чинників, що сформували український національний характер, перш за все, потрібно визначити психологічні. Мова іде про так званий інтровертизм українського народу. Поділ народів на інтровертних та екстравертних пов'язано з такими видатними іменами в історії та філософії та психології, як Юм та Ясперс.

Екстравертним суспільствам властива відкритість, тобто їх спроможність до діалогу, їх комунікабельність. До таких суспільств можна віднести такі держави, як Франція та США. Вони легко вступають у контакти з іншими країнами, запозичують у них все нове, прогресивне. Економіка в цих суспільствах має переважно екстенсивний характер. Такі суспільства менш традиційні й асимілюють в собі багато провідних тенденцій світу.

Таким суспільствам притаманна шанобливість та прагнення до зовнішнього самовираження. Їм властива динамічність та здатність освоювати великі території. Такі суспільства краще орієнтуються в культурі інших народів, ніж у своїй власній. Їх характерною особливістю є інтерес до життєдіяльності інших держав.

Рівень екстравертності таких країн залежить від багатьох факторів, зокрема від того, який тип мислення у суспільстві є домінуючим: раціональний чи ірраціональний [4, с.53].

Національний характер відповідних народів менш підозрілий і хитрий, він більш прямолінійний. Що ж до духу таких суспільств, то він неспокійний, такий що не заглиблюється в рефлексію.

Характерною особливістю інтровертних суспільств є їхня закритість (Корея, Китай, В'єтнам, Індія, Японія, Україна). В інтровертних суспільствах Бог розуміється як сила, що живе в душі кожної людини, а в екстравертних – Бог вважається якоюсь зовнішньою силою, покликаною виправдати все суще. В українській психіці, на відміну від російської, Бог розчинений у природі, що стала мало не головною частиною української духовності.

Джерела розвитку реформ у

інтровертних суспільствах ініціюються внутрішніми психологічними колізіями і суперечностями. У своїх реформах вони орієнтуються на внутрішні інтереси, можливості, потреби, тенденції та традиції.

Інтровертні суспільства вирізняються більш високим та ефективним соціальним інтелектом, вони мають здатність навчатися на власному досвіді, і це є їх характерною особливістю.

В інтровертних суспільствах соціальні регулятори спрямовані на захист від зовнішньої інформації і зовнішніх подразників. Їм присутня ідеалізація та канонізація внутрішнього духовного життя. Така абсолютизація нерідко має негативні наслідки.

Сім'я, громада для українця означають значно більше ніж абстрактні групи однодумців. Українець – це людина малих груп, у які він безпосередньо вступає і в яких він із знанням справи діє. Навпаки в Росії, бо там, ідейні однодумці розкидані по всій Землі стимулюють до дії.

Народ в інтровертних суспільствах відносно миролюбний, спокійний, терпеливий, неагресивний. Ще під час існування Київської Русі зазначали, що там народ стриманий, терпеливий, витривалий та упертий.

На думку Гнатенко П.І., для інтровертних суспільств характерним є саморефлексія, заглиблення у свій внутрішній світ. Їх члени схильні скоріше переробити самих себе, ніж навколишню дійсність [4, с. 55].

Українець своє особисте «я» у реальній дійсності ставить вище від громадського, постійно докладаючи зусиль до самоствердження і постійно підкреслюючи активність особистого «я».

Г.С.Сковорода і Л.М.Толстой уособлюють український та російський тип мислителів. Г.С.Сковорода прагнув до усамітнення від навколишнього світу. «Світ ловив мене, але не піймав», - таким було кредо, правило життя великого українського мислителя. Індивідуалізм Г.Сковороди є суттєвою рисою українського національного характеру і національної психології.

Центральною ознакою української

духовності вважав інтровертизм Ярема. На його думку, інтровертні народи є творці культури, тоді як екстравертні – творці цивілізацій.

Інтровертні народи – творці релігійних світоглядів, їм відповідає спіритуалізм та містицизм, а також лірика та музика. З мистецьких стилів – романтизм, символізм та експресіоналізм. Все це дозволяє ще раз підкреслити тісний зв'язок української духовності із релігійним світоглядом.

Йоган Гайзинга пише про те, що середньовічне «життя було пронизане релігією до такого ступеню, що виникла постійна загроза зникнення відстані між земним і духовним [3, с.170]. Для людини тієї доби «відчуття прекрасного стало безпосередньо релігійним переживанням» [3, с.300].

На Заході і сьогодні ментальність здебільше розуміють в сенсі зростання національної свідомості і в такому змісті в Італії, Франції ці феномени дійсно є явищем прогресивним. Однак потрібно чітко розуміти, що в саме поняття націоналізм можна укласти різний зміст. Тому, на думку Гнатенка П.І., неправомірною є абстрактна постановка питання про націоналізм – прогресивне це явище чи консервативне?

Націоналістичне дуже часто і швидко непомітно може переростати в шовіністичне, а шовінізм як суспільне явище засуджується у всьому світі. Шовінізм ігнорує розмаїття факторів, що визначають життєдіяльність етносу і в саме цьому проявляється його ущербність і односторонність. Наприклад, німецький фашизм розпочинався з проголошення націоналістичних гасел. На рівні масової свідомості вони були підтримані населенням, тому що психологічно йому імпонували. Проте логіка історичного процесу є такою, що крайні форми націоналізму переростають у фашизм [4, с.58].

На рівні буденної свідомості у свідомість мас впроваджуються думки про те, що винуватцями злигоднів, які переживає населення, є представники іншого етносу (євреї, французи, англійці,

росіяни і т.д.).

На рівні теоретичної свідомості обґрунтовується ідея національної зверхності, необхідності виконання певним народом особливої історичної місії [4, с.59].

При чому робляться спроби розв'язати економічні, територіальні та інші проблеми свого етносу за рахунок інших. Нерідко деформовані таким чином цінності свого народу протипоставляються іншим народам. Таким чином, подібний менталітет і націоналізм проводить ідею зверхності «свого» народу на «чужим» [4, с.58], і саме це і є шовінізмом.

Націоналізм в менталітеті українців це ідеологія і політичний, вождівського типу, рух, який ставить собі метою будь-якими методами, в тому числі й аморальними, злочинними, зокрема індивідуальним і масовим терором, скерованим проти всіх, хто противиться йому, в тому числі й проти українців – побудувати на всіх етнічних територіях українську державу, яка шляхом експансії («Прагнути величності своєї нації, це значить прагнути нещастя своїм сусідам...») [11, с. 284], скерованої проти сусідніх народів, має поширювати свою територію до досягнення статусу української імперії («Агресія... іманентна кожній... національній ідеї») [11, с.285], в якій пануватиме націократія (авторитарний устрій, в якому «вождь» матиме першорядне значення), яка спиратиметься на націоналістичну касту «луччих людей» або на «ініціативну меншість». В такій державі національні меншості не матимуть гарантованих громадянських прав, можливо, що до них може застосовуватися політика «остаточної розв'язки» [6, с.117].

Націоналізм в менталітеті будь-якого народу надалі становить велику і реальну небезпеку в його суті є перегляд на сьогодні існуючих кордонів, національна ненависть і в подальшому – імперіалістична експансія.

Невиправдано ототожнювати «український націоналізм з українським народом, адже це – дві різні речі, два різні поняття. Український народ у своїй масі ніколи не прийняв українського

націоналізму, відкидає його і сьогодні, та засуджує його діяльність під час II світової війни» [6, с.5].

Націоналізм Д.Донцова можна визначити як різновид інтегрального націоналізму, з його ексклюзивністю, визначеністю та ідеалізмом. Інтегральний націоналізм Д.Донцова був дуже близький по своїй ментальності з католицизмом і греко-католицизмом. Їх ідеологічні прийоми і праця з масами були майже тотожні. Таким чином, українські католики та греко-католики напередодні другої світової війни стояли найближче до ментальних та ідеологічних позицій українських націоналістів. Така позиція була спрямована на військову, духовну та ідейну мобілізацію нації і була перед усім активістична позиція.

Завдяки Д.Донцову в українському інтелектуальному житті поширюється мода на інтерпретацію, а не опис різноманітного фактажу; головне при цьому наявність яскравої авторської особистості. Таким чином, Д.Донцов віддає перевагу синтетичному, чи, радше маргінальному жанру, який вимагає особливої моди на есеїстику. Мішель де Монтень вважається родоначальником есеїстики. Есеїстика являє собою надзвичайно суб'єктивний жанр. На погляд Мішеля де Монтеня есеїстика перш за все від автора вимагає цільної натури і оригінальної думки, що в свою чергу являється відповідальним самовираженням самого автора. Сам Монтень нагромаджував сотні окремих фактів, матеріалів і лише після цього намагався осмислити своє світопочуття. Причому він не опрацьовував жодної обраної галузі знань і не розробляв ніякої системи, але знаходились несподівані зв'язки та сполуки, споріднені, які не можна було виявити використовуючи якийсь другий метод. Метод Монтеня має в світі думки свою вартість, бо служить відкриттю несподіваних тенденцій і перспектив [9].

З духовного фарватеру Росії прагнув вивести Донцов українське думання.

Західноукраїнська середа і життя створили справжній «вибуховий» феномен духовного виживання нації [2, с. 42],

напередодні другої світової війни донцовська воля є тією правдою і тією живою істотою «фаустівської» культури, яку він бачив в волі і хотів пояснити своїм сучасникам [7, с. 368].

Зробимо наголос на тому, що найбільша кількість послідовників менталітету націоналізму мешкала в Галичині, Буковині, Волині та прилеглих до них територіях України, тобто в тих регіонах, де католицизм та греко-католицизм найбільш поширений. Саме тому менталітет націоналізму отримали в даних регіонах найбільшу підтримку, бо вони вже були підготовлені релігією до сприйняття таких ідеалів.

Підкреслимо ще раз, що сила католицизму полягала не тільки у фанатичній вірі, але також у всебічній переконаності у своїй правоті. В загальній тенденції розвитку християнства на Заході, віра не заперечувала знання, а сприяла його розвитку й підкріплювалась ним.

Юнг зазначив, що взаємодія екстравертних та інтровертних культур є шлях до розвитку людських цивілізацій. «Чистих» інтровертів та екстравертів серед народів просто не існує. В будь-якому людському суспільстві відбувається взаємопроникнення інтровертних та екстравертних тенденцій однієї в другу [4, с.56], і навпаки. Але кожний народ, кожна нація завжди стримує домінуючу константу або інтровертного, або екстравертного розвитку.

На думку Гнатенко П.І., зображувати українське суспільство як приклад лише інтровертної культури не зовсім слушно [4, с.57].

Україна протягом століть зазнавала різноманітних впливів росіян, поляків або якихось інших народів. Тому у цій складній історичній ситуації говорити про якусь чистоту інтровертного типу культури в Україні дуже важко. При класифікації держав по інтровертному чи екстравертному типу вибираються країни зі сталими державними інститутами, уже сталою, сформованою державністю. Як нам всім відомо Україна рідко коли мала свою державність і саме тому ця проблематика потребує подальшого

наукового комплексного вивчення, бо таке дослідження служить інтересам як народу України, так і Росії, саме тому не можливо стосовно України зробити однозначні висновки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.Н. Три государства – три модели?... // Россия и ее соседи:... - М., 2002. – 250 с.; Евзоров Р. Украина с Россией: вместе или врозь? / Р.Евзоров. – М.: Весь мир, 2000. – 160 с.; Мироненко В. Российско-украинские отношения в 1991-2001 годах: Историографический очерк. – Чернигов: РИК «Деснянська правда», 2005. – 448 с.; Украина – Россия: общество и государство / Ред. сост. Д.Е.Фурман – М.: Права человека, 1997. – 384 с.
2. Баган О. Українська культура: звідки і куди // Українські проблеми. – 1995. – Ч.2. – С.42.
3. Гайзинга Й. Осень Средневековья. / Й.Гайзинга. – Москва., 1998 – С.170, 300.
4. Гнатенко П.І. Український національний характер. / П. І. Гнатенко – К.: Док-н, 1997.
5. Донцов Д. Націоналізм / Д.Донцов // Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці / - Львів.: Кольварія, 2001. – С. 284, 285.
6. Донцов Д. Націоналізм / Д.Донців. – Лондон: Укр. Вид. спілка; Торонто: Ліга Визв. України, 1966. – С.5, 55, 117.
7. Донцов Д. До старого спору. / Д. Донцов – Львів: ЛНВ, 1926. – Ч.4. – С. 368.
8. Кузьо Т. Національна безпека України / Т.Кузьо – К.: «Преса України», 1994. – 158 с.
9. Кириленко В. Доктрина Донцова сьогодні / В.Кириленко – Українські проблеми. – 1995. – Ч.1. – С.14-15.
10. Кульчицький С.В. Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих відносин» і роздуми історика / НАН України, Ун-т історії Укр. / С.В.Кульчицький. – К.: Ун-т історії Укр., 2004 – 33 с.
11. Курас І. Політична система сучасної України / І.Ф.Курас. – К.: Парламентське видавництво, 1998. – 352.
12. Пахомов Ю.Н. Украина и Россия: сравнительный анализ соцекогенеза // Философская и социологическая мысль. – 1991. – №9. – С.5.
13. Чижевський Д. Історія української література / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1956. – С.11-12.
14. Шаповал Ю. Українсько-російські відносини в історико політичному контексті: сучасні оцінки / Україна та Росія в новому геополітичному вимірі – Київ: 1995. – 160 с.
15. Янів В. Донцов Дмитро / Енциклопедія українознавства. – К., 1994.- Т.2.- С.575-576.

